

Juhani Päivänen

Puut ja pensaat tutuiksi

Henry Väre & Heikki Kiuru. 2006. Suomen puut ja pensaat. Metsäkustannus Oy. 249 s. ovh. 42 €.

Kirjan luonne

Syksyn kirjamesseilla tarttui käteen mielenkiintoisen näköinen uutuus. Mikäli puita, pensaita ja niiden osia ei heti etu- ja takakannesta tunnistanut, koki itsensä kohderyhmään kuuluvaksi. Hinta näytti kalliilta, mutta kuvapaljous (noin 500) houkutteli kirjan hankintaan. Esitystapa osoittaa kirjan kuuluvan tietokirjallisuuden piiriin, jonka tunnusmerkkinä yleensä pidetään tiedon jäsentämistä tietoa välittävään muotoon (esim. Lehtonen 2006).

Perehtyminen Suomen luontaisiin puu- ja pensaslajeihin käsillä olevan kirjan avulla oli antoisaa. Jäin

kuitenkin kaipaamaan tiettyjen termien käsitteisel-
töjä, keskeisten lähteiden selkeämpää osoittamista
ja tietokirjaksi tarkoitetun kirjan ”lukemishjetta”.
Perustelen lukukokemukseni seuraavassa.

Puu, pensas vai varpu

Kirjan kattavuutta on vaikea arvioida, ennen kuin selvittää itselleen keskeiset käsitteet. Suomen puu- ja pensaskasvion (Hämet-Ahti ym. 1992) mukaan *puuvartisen kasvin* varsi on puutunut. *Puu* on puuvartinen kasvi, jolla tavallisesti on runko ja sen yläosassa haarojen muodostama latvus. *Pensas* on puuvartinen, tyvestä lähtien haarova, tavallisesti ainakin 0,5 metriä korkea kasvi (ks. myös Tuhat tärkeää... 2006). *Varpu* on puuvartinen, tyveltä asti haarova alle 0,5 metriä korkea kasvi. Kirjan sisällön kattavuuden kannalta merkityksellisin raja asettuut pensaaseen ja varvun välille.

Pensaaseen ja varvun välinen raja lienee varsin liukuva ja näyttää riippuvan asiayhteydestä. Valtakunnan metsien inventointeihin perustuvassa kirjassa, jossa erinomaisen hyvin popularisoidaan puolen vuosisadan aikana kertynyttä tietoa metsäkasvillisuuden muutoksista, pohditaan myös tätä rajanvetoa. Mainittu kirjan varpuja koskevassa osiossa todetaan, että monet kookkaat ja kohenevat varvut, kuten suopursu ja vaivaiskoivu kasvavat usein puolen metrin rajan yläpuolelle korkeammiksi. Kasvillisuustutkimuksissa ne kuitenkin käsitellään kenttäkerrokseen kuuluvina lajeina eli varpuina (Reinikainen ja Salemaa 2000). Soihin erikoistuneena metsäntutkijana minun on itse ollut helppo mieltää asia näin; isovarpuurämeethän voidaan jakaa vaivaiskoivurämeisiin (Vkr) ja varsinaisiin isovarpuurämeisiin (VIR). Viime mainituissa

vallitsevana varpuna voi olla juolukka, vaivero, suopursu tai jopa kanerva (Heikurainen 1960, Laine ja Vasander 2005). Hämet-Ahti ym. (1992) mukaan vaivaiskoivu on *pensas* tai *varpu*, korkeus 0,2–0,8 metriä ja – itse asiassa vaivaiskoivua korkeammaksi kasvava suopursu on ainaviahanta *varpu*, korkeus 0,3–1,0 metriä.

Käsillä olevassa kirjassa edellä mainituista puuvartisista vaivaiskoivu on päässyt pensaskerroksen kategoriaan. Toisaalta – kuten edellä esitetystä selviää – Suomen puu- ja pensaskasviostakaan (Hämet-Ahti ym. 1992) ei näytä olevan auktoriteetiksi, kun se ei edes itse noudata omia määritelmiään. Kirjan esipuheessa olisi saattanut olla tarkoituksenmukaista perustella kirjoittajien käyttämää pensaan ja varvun rajausperustetta. Samoin olisi ollut hyödyllistä todeta, että maamme puuvartisista varvut jätetään kokonaan tarkastelun ulkopuolelle.

Suurimpien puiden mitoista

Kirjoittajat ovat päätelleet, että tavallista lukijaa saattaisi kiinnostaa puulajikohtaiset ”ennätykset”. Niinpä parinkymmenen puulajin kohdalta on kerrottu läpimitaltaan suurimman tavatun puun ympärysmitta. Tämän strategisen mitan informaatioarvo on kuitenkin heikohko, koska mittauskorkeus on vaihdellut rinnankorkeuden ja tyven välillä; lisäksi kahden puulajin kohdalla (lehtikuusi ja metsämänty) mittauskorkeutta ei laisinkaan ilmoitettu. Suuret puut ovat usein haaroittuneet jo läheltä tyveä ja siten metsänarvioimiseen vakiintunutta mittauskorkeutta ei aina ole voitu käyttää.

Käytetyt tietolähteet?

Epäselväksi myös jää, kumpi kirjoittajista on käynyt suurimmat puut mitaamassa. Vaikka populaaritietokirjoissa luettavuuden vuoksi usein vältellään lähteiden mainitsemista yksittäisen tiedon tai väittämän yhteydessä, en ymmärrä miksi oleellisen, mielenkiintoiseksi arvelun tiedon – joka vielä toistuu jokaisen puulajin kohdalla – lähde ei ole mainittu edes esipuheessa. Kerran julkaistu tieto on vapaasti käytettävissä ja tietokirjan tarkoituksena on ”hyvän sanoman levittäminen”. Tosiasiatiedoilla ei

ole myöskään tekijänoikeudellista suoja. Hyvä tapa kuitenkin edellyttää, että lähde ja alkuperä kerrotaan lukijoille. Kuten Kerosuo (2006) asian ilmaisee: ”Vaikka tieto on yhteistä, on toisen työtä syytä kunnioittaa”. Teoksen lopussa on lyhyehkö luettelo *suositeltavasta* kirjallisuudesta, jonka perusteella saattaisi arvella ympärysmittatietojen olevan Niilo Karhun teoksesta. Jos näin on, olisi sen voinut kertoakin. Olen erään toisenkin tietokirjan arvioinnin yhteydessä yrittänyt käynnistää keskustelua keskeisten tietolähteiden ilmoittamisen tarpeellisuudesta (Päivänen 2005) – siinä kuitenkin onnistumatta.

Kunkin esitellyn puuvartisen kohdalla kerrotaan ao. kasvin luontaisesta levinneisyysalueesta. Tieto lienee soveltaen otettu Suomen puu- ja pensaskasviosta (Hämet-Ahti ym. 1992). Olisiko ollut tarpeen mainita? Mielestäni kyllä!

Puuttuvaa tai virheellistä tietoa

Tervalepän kohdalla on mainittu, että tervaleppäkorvet kuuluvat luonnonsuojelulain mukaan *suojeltuihin luontotyyppiin* (s. 78). Vastaava tieto kuitenkin puuttuu pähkinäpensaslehtojen kohdalta. Useiden puulajien yhteydessä mainitaan puun tai puunosien käyttömahdollisuuksista. Rauduksen ja hieksen kohdalla olisin odottanut kirjoittajien ilmaisleen preferenssinsä mennessään kesäistä saunailtaa tai peräti talven saunomisista varten vihdaksia hakemaan.

Kirjassa esiintyy myös termejä (esim. *viljelyjäännöksi, karkulainen, viljelykarkulainen, laidepuu*), joiden käsitteistö ei välttämättä ole tuttu koko laajalle kohderyhmälle. Esipuheen mukaanhan kirja on tarkoitettu *jokaisen kansalaisen* perustaitojen kohentamiseen.

Kasvinosiin liittyvä terminologia (esim. *sikiäin, orainen*) ei myöskään ole maallikon hallinnassa. Havupuuosion (s. 7) johdannossa kerrotaan alkuperäislajistollamme olevan neulasmaiset lehdet. Olisi ollut ehkä hyvä puhua koko ajan joko (neulasmaisista) lehdistä tai sitten neulasista. Lukijaa hämääntyy, että metsämännyllämme on 45–50 mm pitkät *lehdet* (s. 18), jotka karisevat 4. tai 5. vuonna; lehtikuusi taas karistaa *neulasensa* (s. 13) talveksi. Seuraavaan painokseen suosittelisin lainattavaksi Hämet-Ahdin ym. (1992, s. 342–344) kuvaa niiltä osin, kuin se on tarpeellista käytetyn terminologian

havainnollistamiseksi.

Puulajien ja pensaiden esittely noudattaa vakio-kaavaa: luonnehdinta, levinneisyys, ympäristö, puu-aines ja tuhot. Valitulla esitysjärjestyksellä on eittämättömät etunsa silloin, kun lukija etsii mainittuja asioita jonkun yksittäisen puun tai pensaan kohdalta. Toisaalta systeemi on myös saattanut turruttaa kirjoittajat ja kustannustoimittajan käyttämään tekstinkäsittelylaitteessa leikkaa-liimaa-periaatetta, jolloin puulajin vaihtuessa edellinen ja esiteltävä puulaji muutama kertaan sekaantuvat: esim. *halava* tulisi olla *jokipaju* (s. 101) ja *okaruusu* tulisi olla *iharuusu* (s. 179).

Vaivaiskoivun kerrotaan kärsineen ojituksista (s. 71). Tämänkään tiedon alkuperää ei kuitenkaan mainita. Esitetty väittämä on myös pahasti ristiriidassa valtakunnan metsien inventointien metsäkasvien peittävyuden ja yleisyyden muutoksia koskevien tietojen kanssa. Ojikko- ja muuttumavaiheessa vaivaiskoivun on ennemminkin todettu hyötynneen ojituksesta (Reinikainen 2000). Myöhemmässä vaiheessa puuston sulkeutuessa vaivaiskoivun peittävyys sitä vastoin vähenee (Laine ym. 1995). Valtiosa ojitusalueista ei ole kuitenkaan vielä saavuttanut kuivatussessionsa loppuvaihetta.

Huolellisesti kirjoitetusta kirjasta löysin vain yhden, vähäisen kömmähdyksen. Pohjois-Amerikassa on vanhasta maailmasta tuotuja paikannimiä (York, Hampshire jne.), jotka uudessa maanosassa ovat saaneet eteensä lisäyksen New. Kanadan itäisimpään provinssiin kuuluva saari on kuitenkin ”äskettäin löydetty”, *Newfoundland*, eikä suinkaan uusi (kirjoitetaan siis yhdyssanaksi, ei sanapariksi, ks. s. 102). (Nimen etymologia on sinänsä harhainen, koska myöhempi tutkimus on osoittanut viikinkien käyneen saarella jo vuosisatoja ennen Kolumbuksen ja hänen aikalaisensa lännenmatkoja.)

Kirjan käyttökelpoisuus

Kirja on kaunis, loogisesti etenevä ja helppokäyttöinen, mikäli lukija ei ole kiinnostunut tarkistamaan esitetyn tiedon luotettavuutta ja alkuperää. Kirjoittajien vähäisellä lisäpanostuksella sivulauseen varaus olisi käynyt tarpeettomaksi. Puu- ja pensaslajien tunnistaminen maastossa onnistunee melko kivuttomasti sanalliseen kuvaukseen ja erinomaisesti valokuvuihin tukeutuen. Pajukasvien tunnistaminen lajin, alalajin ja muunnoksen tarkkuudella edellyttäneen kuitenkin botanistin ”vierihoitoapua” ainakin ensimmäisillä maastoretkillä.

Kirjallisuutta

- Heikurainen, L. 1960. Metsäojitus ja sen perusteet. Werner Söderström Osakeyhtiö. 378 s.
- Hämet-Ahti, L., Palmén, A., Alanko, P. & Tigerstedt, P.M.A. 1992. Suomen puu- ja pensaskasvio. Dendrologian Seura. 373 s.
- Kerosuo, L. 2006. Jos varastat, niin varasta rehellisesti. Teoksessa: Hiidenmaa, P., Jussila, R. & Nissinen, A. (toim.). Hyvä kirja. Suomen tietokirjailijat ry. s. 41–44.
- Laine, J. & Vasander, H. 2005. Suotyypit ja niiden tunnistaminen. Metsäkustannus Oy. 110 s.
- , Vasander, H. & Laiho, R. 1995. Long-term effects of water level drawdown on the vegetation of drained pine mires in southern Finland. *Journal of Applied ecology* 32: 785–802.
- Lehtonen, M. 2006. Kuka laadun mittaa? Teoksessa: Hiidenmaa, P., Jussila, R. & Nissinen, A. (toim.). Hyvä kirja. Suomen tietokirjailijat ry. s. 243–251.
- Päivänen, J. 2005. Metsäkasveista helppolukuisesti (Metsien yleiset kasvit. Opas kasvupaikkojen tunnistamiseen). Kirjat. *Metsälehti* 12/2005. s. 22.
- Reinikainen, A. 2000. Vaivaiskoivu. *Betula nana*. Teoksessa: Reinikainen, A., Mäkipää, R., Vanha-Majamaa, I. & Hotanen, J-P. (toim.). Kasvit muuttuvassa metsäluonnossa. Tammi. s. 106–108.
- & Salemaa, M. 2000. Varvut. Teoksessa: Reinikainen, A., Mäkipää, R., Vanha-Majamaa, I. & Hotanen, J-P. (toim.). Kasvit muuttuvassa metsäluonnossa. Tammi. s. 97–103.
- Tuhat tärkeää termiä. Metsäsanasto 2006. Metsäkustannus Oy. 128 s.